

ЗАМОЖНІ СЕЛЯНИ РАДЯНСЬКОЇ ВОЛИНИ В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (1921–1927 РР.)

Дослідження соціально-економічного та політичного становища заможних селян в Україні в період нової економічної політики 1920-х рр. залишається важливою проблемою в історичній та економічній науці сьогодні. Зокрема, важливо виділити праці В. М. Лазаренка [1–3], О. І. Ганжі [4], В. Калініченка [5] та інших дослідників. Зазначена проблема, незважаючи на окремі її аспекти, розглянуті в працях радянських дослідників з аграрної історії радянської Волині (зокрема, Л. Г. Ільчука [6]), не була об'єктом спеціального дослідження.

У перші роки радянської влади на Волині кількість заможних («куркульських») господарств зменшилася в 4–6 разів порівняно з дореволюційним періодом [6, с. 122]. Нова політика та аграрні закони сприяли перерозподілу землі в інтересах селянської бідноти; відбувалися погроми поміщицьких маєтків.

Перші післявоєнні роки були спрямовані на відновлення системи землеустрою та його реорганізацію на нових засадах, урахуваючи інтереси та цілі правлячої партії та бідної частини селянства. З 1922 до 1923 року, за інформацією, наведеною у звіті Житомирської окружної земельної управи, у 695 господарств заможних селян було відібрано надлишків у 4763 дес. землі. При цьому в 136 поселеннях це здійснили комітети незаможних селян, а в 6 – земельні органи. У I – II кварталі 1923/24 господарського року окружні земельні судові комісії Житомирської, Коростенської та Шепетівської округ розглянули 8656 справ щодо вилучення надлишків землі в заможних селян та 982 інші справи щодо земельних спорів [7, арк. 21, 93]. Остаточного розкуркулювання селян мало бути завершено до 15 лютого 1924 року згідно з рішенням центральних земорганів. Лише з вересня 1923 до вказаного терміну в губернії планувалося охопити 11 районів відбиранням надлишків землі в заможних (806 населених пунктів). Тоді було подано відповідно 2775 заяв від місцевих комітетів незаможних селян (найбільше – в Овруцькому районі (475), найменше – у Володарському (185)). Були випадки неправильного відбирання надлишків землі, про що, зокрема, свідчить у 1924 р. скарга 33 заможних селян с. Троковичі Житомирської округи до губернського земельного управління [8, арк. 44, 111–116].

Як свідчать сучасні дослідження, критерії заможності селянських господарств у 1920-х роках визначаються неоднаково, з урахуванням певних майнових чинників; виділяють окремі групи від вищесередніх до найбільш заможних [2]. За архівними джерелами, зокрема, даними Волинського губернського комітету незаможних селян, станом на 1 січня 1925 р. кількість найбільш заможних селянських господарств у трьох округах губернії становила 8,6% (153731) від загальної їх кількості; середняцьких – майже 50% (892375), бідняцьких – 41,4% (741226) [9, арк. 50].

До заможної групи в I районі Волинської округи (із чорноземними ґрунтами та темними суглинками; Іванківський район, південна частина Троянівського та Романівського) було віднесено в 1927 р.: 1) селянські господарства, що мали у своєму складі 1–2 їдців при забезпеченні в 6 дес. і більше всіх земель, мали 1 коня або 2 волів і не менш, ніж 1 шт. великої рогатої худоби; 2) відповідно 3–4 їдців, 8

дес. землі і більше, таку ж кількість худоби; 3) понад 4-х їдців, 8 дес. землі (+ 0,8 дес. на кожного їдця, якщо їх більше 4-х), таку ж кількість худоби.

У II районі (із чорноземними ґрунтами та темними суглинками; Володарський, Черняхівський, Пулинський, Ярунський, Потіївський, Новоград-Волинський райони): 1) селянські господарства, що мали у своєму складі 1–2 їдців при забезпеченні в 6 дес. і більше усіх земель, мали 1 коня або 2 волів і не менш, ніж 2 шт. великої рогатої худоби; 2) відповідно 3–4 їдців, 8 дес. землі і більше, таку ж кількість худоби; 3) понад 4-х їдців, 8 дес. землі (+ 1 дес. на кожного їдця, якщо їх більше 4-х), таку ж кількість худоби.

У III районі (із піщаними ґрунтами; Мархлевський, Баранівський, Коростишівський, Радомишльський та частини інших окремих районів): 1) селянські господарства, що мали у своєму складі 1–2 їдців при забезпеченні в 7,5 дес. і більше всіх земель, мали 1 коня або 2 волів і не менш, ніж 2–3 шт. великої рогатої худоби; 2) відповідно 3–4 їдців, 9 дес. землі й більше, таку ж кількість худоби;

3) понад 4-х їдців, 9 дес. землі (+ 1,5 дес. на кожного їдця, якщо їх більше 4-х), таку ж кількість худоби [10, арк. 15]. На основі наведених даних можна зробити висновок, що до заможної групи селян у різних районах округи було віднесено селянські господарства з 6 і більше дес. землі, окремі категорії яких могли б розглядатися як вищесередні.

Статистика класової диференціації села пізніше здійснювалася методами бюджетних обстежень та динамічних переписів (через 3–5 років), однак констатовалася недосконалість та складність її. Ознаками заможних господарств, згідно з відомостями Волинського окружного статистичного бюро (1928), вважалися: значний розмір засівів господарства; забезпечення господарства робочою та продуктивною худобою, а також реманентом; наявність нехліборобських прибутків і прибутків нетрудового характеру [11, арк. 59, 114].

Як свідчить статистика, з 1924 до 1925 рр. кількість заможних селянських господарств в окрузі значно скоротилася: група з 6–8 дес. землі – з 3986 господарств до 3125, з 8–9 дес. – з 689 до 612, з 9–10 дес. – з 513 до 404, з 10–12 дес. – з 562 до 358 тощо [12, арк. 53]. Це пояснювалося, зокрема, збільшенням кількості селянського населення в названі роки й подальшим дробленням селянських господарств.

Для проведення робіт із землеустрою, за постановою Волинського губкому, державні кредити надавалися лише для бажаної колективної форми землекористування, а не для створення хуторів та відрубів, за які агітували заможні, вбачаючи в них доцільну форму землекористування [13, арк. 130]. Необхідно зазначити, що 40% площі при землевпорядних роботах кредитувалося у вигляді безповоротної позики, 25% – у вигляді довготермінового кредиту, 15% підлягали оплаті негайно перед проведенням робіт. У 1927 р. земвідділ Волинської окружної планової комісії передбачав для заможних прошарків селян надання при землевпорядкуванні 50% безповоротної позики та 50% довгострокової; для середняків – відповідно 75% та 25%; для бідної частини – 100% безповоротної позики. При цьому планувалося охопити землевпорядними роботами 10–15% земельної площі і 15% господарств заможних селян, відповідно 10–15% та 20% середняків, 20% та 35% бідних селян. Однак, заможній частині села повинна була оплатити одразу ж 15% від вартості землевпорядних робіт перед їхнім проведенням; в іншому випадку земельні органи вимагали передати негайно неплатників до суду. Таким чином, у цьому питанні, як і в багатьох інших, підтримка надавалася бідній та середній частині волинського селянства, що, безперечно, відповідало їхнім потребам та основним політичним засадам правлячої

влади. Заможна частина в селах, як свідчать окремі документи, уживала заходи щодо гальмування внесення коштів готівкою для зриву землевпорядних робіт [10, арк. 51, 58, 12].

Заможні селяни радянської Волині в другій половині 1920-х років мали три джерела для грошового приросту: 1) реалізація своїх фондів; 2) кон'юнктурний надприбуток на приватному ринку; 3) переоплати нижчих груп селянства у внутрішньому сільському обігу [14, арк. 37].

Оподаткування середняків та заможних селян радянською владою мало такі тенденції: наприклад, у 1926/27 році воно збільшилося на 35% для перших і 93% для других. Тоді ж, як зазначає О. І. Ганжа, ставка податку з члена бідняцького господарства знизилася до 22 копійок, з члена середняцького господарства практично не змінилась, а "куркульське" господарство змушено було платити по 15,42 крб. із душі [4, с. 62, 66]. Загалом в Україні у 1927 р. було 4% найбільш заможних селян, однак, за даними В. М. Лазуренка, вони виплатили третину від загальної суми сільськогосподарського податку. Жорсткий податковий тиск на них призвів до зменшення використання ними робочої сили у своїх господарствах та скорочення площ засіву, ліквідації або вимушеного приховування частини своїх засобів виробництва [1, с. 17–18]. Волинський окружний комітет партії в лютому 1928 року повідомляв ЦК КП(б)У про те, що в 1927 році куркулі їздили в окремі села й відкрито агітували селян, щоб не вносити самообкладання. Заможні селяни також чинили опір проведенню землевпорядних робіт, ліквідації хутірської системи землекористування, виступали за передачу землі селянам у приватну власність. Наводяться випадки, коли заможні селяни організовували вбивства сільських активістів КНС, підпали їхнього майна, проводили відкриту ворожу агітацію проти радянської влади, спотворювали значення певних заходів у сільському господарстві у свідомості бідної частини селянства (наприклад, організація машинно-тракторних товариств, хлібозаготівлі) [6, с. 141–142].

Важливим є питання про застосування оренди землі в українському селі в добу непу (зокрема на Волині). За дослідженнями В. Калініченка, вона була більш розвиненою в заможних багатопосівних господарствах, однак збільшувалася до 1928 року в усіх посівних групах. При цьому заможні самі здавали тоді в оренду лише 1% землі, бідняцькі ж господарства – 56,4 %, середняцькі – 42,6 %; переважала однорічна оренда (на Поліссі – у 72,3% випадків), грошова форма оренди застосовувалася в заможних селян [5, с. 35–39]. До заможних селян ішли на Волині на заробітки. Селянські господарства Полісся та Правобережжя були найбільш забезпеченими робочою силою [3].

Заможні селяни входили до складу різних товариств. Так, у 1926 р. на Волині було 28 хмелярських товариств, що нараховували 5 тис. членів. Серед них бідні селяни становили 38,5%, середняки – 56,5%, заможні – 4,8% [15, арк. 19]. Однак ця цифра могла бути неточною, ураховуючи те, що останні намагалися приховувати свої прибутки та ін. Також необхідно звернути увагу на те, що заможні неохоче вступали до таких товариств, віддаючи перевагу індивідуальним формам ведення своїх господарств.

Отже, політика радянської влади в роки нової економічної політики була спрямована насамперед на забезпечення потреб бідних, малоземельних селян та економічні методи обмеження ролі та впливу на селі заможних селян. Це знаходило свій прояв через відбирання в останніх надлишків землі понад встановлену трудову норму, умови оплати землевпорядних робіт, податки тощо. Заможне селянство чинило опір такій політиці.

Література:

1. Лазуренко В. М. *Заможне селянство України в умовах непу: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Донецький національний університет. – Донецьк, 2001. – 23 с.*
2. Лазуренко В. М. *Проблема селянської заможності доби НЕПу: сучасне бачення / В. М. Лазуренко // Слов'янський вісник: зб. наук. пр. / Рівнен. ін-т слов'янознавства, Київ. славіст. ун-т; наук. ред.: С. С. Троян. – Рівне: РІС КСУ, 2000. – Вип. 12. – 2011. – С. 106–109 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст.: <http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc.../st22.pdf>.*
3. Лазуренко В.М. *Оренда землі і наймана праця в українському селі в роки НЕПу / В. М. Лазуренко // "Гілея: науковий вісник": Збірник наукових праць. – К., 2012. – Вип. 59 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/.../119_doc.pdf.*
4. Ганжа О. І. *Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). – К.: Вид-во НАН України, 2000. – 208 с.*
5. Калініченко В. *Оренда землі в українському селі в роки непу / В. Калініченко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16 (2). – С. 27–43.*
6. Ільчук Л. Г. *Соціалістичні перетворення у сільському господарстві Житомирщини (1920–1930 рр.) // Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка. Т. VI. Серія суспільних наук. – Житомир, 1957. – С. 121–157.*
7. *Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. р. 1111, оп. 1, спр. 1088.*
8. *Держархів Житомирської обл., ф. р. 1111, оп. 1, спр. 1166.*
9. *Держархів Житомирської обл., ф. р. 12, оп. 1, спр. 60.*
10. *Держархів Житомирської обл., ф. р. 308, оп. 1, спр. 61.*
11. *Держархів Житомирської обл., ф. р. 277, оп. 1, спр. 179.*
12. *Держархів Житомирської обл., ф. р. 308, оп. 1, спр. 28.*
13. *Держархів Житомирської обл., ф. р. 1111, оп. 1, спр. 990.*
14. *Держархів Житомирської обл., ф. р. 280, оп. 1, спр. 459.*
15. *Держархів Житомирської обл., ф. р. 326, оп. 1, спр. 67.*